

В. М. ГЕЄЦЬ,
*професор, доктор економічних наук,
академік НАН України,
директор ДУ “Інститут економіки і прогнозування НАН України”,
Головний редактор журналу “Економіка України”
(Київ)*

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ’ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕДУМОВ РЕКОНСТРУКТИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ *

Проаналізовано взаємозв’язок економічних і політичних передумов, які стали прологом трансформаційних змін в Україні в період формування ринкової економіки. Показано, що основною в цьому процесі стала політична доцільність, яка була спрямована на руйнування силами ринку політичної та економічної систем минулого і досягла успіхів, але паралельно існуюча вседозволеність з боку держави і громадянського суспільства дала ринковим силам можливість здобути політичний контроль над державою і мінімізувати в певній частині вплив так званого “колективного вибору”, що, врешті-решт, істотно скоротило участь населення у виборах як президента, так і Верховної Ради України.

Ключові слова: реконструктивний розвиток, вільний ринок, сили ринку, сили “колективного вибору”, політичний цикл в економічній політиці, бюджетна консолідація, взаємозв’язок економічних і політичних трансформацій.

V. M. HEYETS,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Academician of the NAS of Ukraine,
Director of the Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
Editor-in-Chief of the journal “Economy of Ukraine”
(Kyiv)*

PECULIARITIES OF THE INTERRELATION OF ECONOMIC AND POLITICAL PRECONDITIONS OF A RECONSTRUCTIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE’S ECONOMY

The interrelation of economic and political preconditions, which became a prolog of transformational changes in Ukraine during the formation of a market economy, is analyzed. It is shown that the economic expediency became a base in this case. It is shown that the political expediency became basic in this process. It was directed to the fracture of political and economic systems of the past by the market forces and was successful. But the permissiveness from the side of the state and the public society, which existed in parallel, allowed the market forces to get the political control over the state and to minimize, “to a certain degree”, the influence of the so-called “collective choice”, which eventually reduced essentially the participation of the population in the elections of the President and the Verkhovna Rada of Ukraine.

© Геєць Валерій Михайлович (Heyets Valerii Mykhailovych), 2016; e-mail: gmv@ief.org.ua.

* Матеріал публікується на продовження дискусії, розпочатої в ювілейному номері журналу до 25-ї річниці Незалежності України // Економіка України. – 2016. – № 8. Статтю підготовлено за результатами виконаного у 2016 р. дослідження за темою “Реконструктивний тип економічного розвитку і основні напрями його реалізації в Україні”, проведеного в межах програми НАН України “Реконструкція економіки України: історичні виклики і сучасні проекти”.

Keywords: reconstructive development, free market, market forces, forces of "collective choice", political cycle in the economic policy, budgetary consolidation, interrelation of economic and political transformations.

Деструктивність у соціально-економічній динаміці розвитку економіки України в період трансформаційних змін, орієнтованих на формування політико-економічної конфігурації капіталістичного устрою, було неодноразово доведено як у працях монографічного характеру, так і в систематизованих статистичних дослідженнях, виконаних у тому числі й вченими Інституту економіки та прогнозування НАН України спільно з фахівцями Державної служби статистики України*. На жаль, через об'єктивні обставини, що склалися на 2016 р., провести підсумкові дослідження такого характеру за 25 років незалежності не вдалося. Разом з тим наявна макроекономічна статистика 2011–2015 рр. дозволяє стверджувати, що кризові явища в українській економіці в цей період тільки поглибилися, що викликало подальшу деструктивну соціально-економічну динаміку, подолання якої, на наш погляд, пов'язане з переходом до реконструктивного типу економічного розвитку. Суть його, на думку А. Гриценка, полягає в розвитку, який досягається на основі якісної перебудови несучих конструкцій економіки, докорінної зміни її структури. У результаті переходу до такого типу розвитку очікується, що будуть забезпечені в першу чергу якісні зміни у техніко-технологічних параметрах з відповідними наслідками, що стосуються змін як у видах діяльності, так і в організаційних формах поєднання праці та капіталу з одночасними інституційними змінами їх взаємодії. Все це, безумовно, вимагає якісних змін внутрішньої політики.

Нині декларується, що зміни у вітчизняній економіці мають відбуватися за умови, перш за все, реалізації бюджетної консолідації, яка передбачає, насамперед, економію витрат з метою мінімізації різниці між доходами і обов'язковими для виконання видатками держави, оскільки, станом на кінець 2015 р., державний і гарантований державою борг сягнув 79% ВВП (рис. 1), що значно перевищує визнану європейськими критеріями величину боргу до ВВП на рівні 60%. Тим більше, він перевищує ту його максимальну межу в 40%, яку, на нашу думку, здатна обслуговувати економіка України, виходячи з рівня її розвитку. Індикатор боргової стійкості (табл.) за державним і гарантованим державою боргом, станом на 1 січня 2015 р., для країн, що розвиваються, дорівнював у середньому 39,4% ВВП, тоді як в Україні на 1 січня 2016 р. він досяг 79,4%, тобто перевищив його більш як у 2 рази.

Водночас слід враховувати, що існуючі зобов'язання Української держави, які, як правило, кожного разу заморожувалися законом про державний бюджет, — це результат випереджального зростання так званих функціональних потреб українського суспільства, які є наслідком, з одного боку, політики соціалізації економіки України у період її незалежності, а з іншого — збереження і навіть посилення патерналістських настроїв і поведінки населення, які сформувалися ще за часів планово-розподільної системи, а також під впливом окремих політиків, які протягом 25 років незалежності дотримувалися популістських поглядів, особливо в умовах, що склалися через політичну та економічну кризу 2013–2016 рр.

Сучасний проект реалізації реформ в Україні має супроводжуватися необхідними змінами у внутрішній політиці, здатними забезпечити виконання вимог бюджетної консолідації, в результаті чого буде одержано зовнішню фінансову підтримку

* Див., наприклад: Економіка України за 1991–2009 роки. — К. : Державний комітет статистики України, 2010. — 111 с.

від міжнародних фінансових організацій, країн-донорів та країн – зовнішніх кредиторів, без якої Україні складно зберігати макроекономічну стабільність. При цьому слід розуміти, що рішення стосовно виконання зобов'язань перед зовнішніми кредиторами мають значно вищий пріоритет, оскільки у міжнародного співтовариства, як демонструє навіть порівняно нетривалий досвід України, насправді існують достатні можливості для тиску на владу з тим, щоб і вимоги, і зобов'язання виконувалися вчасно і, як правило, в повному обсягу. В разі ж труднощів з їх виконанням реструктуризація боргів використовується, але за все тим же підходом їх пріоритетності. У підсумку це накладає ще більш жорсткі, фінансово обтяжливі умови в майбутньому для економіки, яка, як очікується, з часом перейде до економічного зростання. Власне, такі зобов'язання, на нашу думку, орієнтовані на економічне зростання, але після його відновлення до очікуваного рівня можна припустити, що вони ж його і гальмуватимуть. Для України, згідно з підписаними у 2014 р. умовами реструктуризації боргів, це може статися у 2021 р.

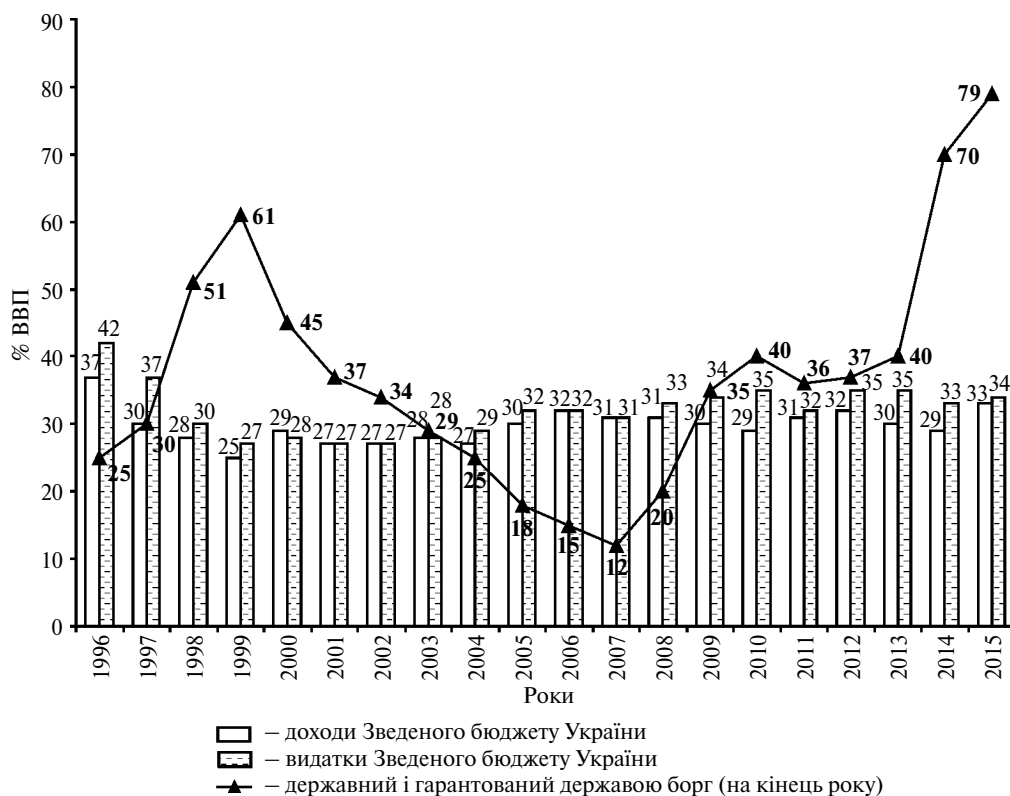


Рис. 1. Гранична інтерпретація доходів, видатків бюджету, державного і гарантованого державою боргу України в 1996–2015 рр.

Побудовано автором за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України.

Індикатори боргової стійкості *

Боргові показники	Україна станом на:			Середні значення для країн, що розвиваються, станом на 01.01.2015 р.**	Гранично допустимі значення
	01.01. 2014 р.	01.01. 2015 р.	01.01. 2016 р.		
Державний і гарантований державою борг (% ВВП).....	40,2	70,3	79,4	39,4	40–60

Закінчення таблиці

Державний і гарантований державною борг (% доходів держбюджету)	172,3	308,3	294,1	н. д	150–200
Валовий зовнішній борг (% експорту товарів і послуг).....	167,1	193,0	248,3	79,1	200 не ви- значено
Валовий зовнішній борг (% ВВП)	77,5	127,1	143,9	22,2	
Короткостроковий зовнішній борг за остаточним строком погашення (% до міжнародних резервів).....	290,4	788,0	385,0	24,8	100
Обслуговування держборгу (% доходів держбюджету).....	11,4	13,7	16,8	н. д.	15
Планове погашення і обслуговування довгострокового зовнішнього боргу (% експорту).....	42,4	46,1	н. д	8,9	20

* Складено д.е.н. Т.П. Богдан (Інститут економіки та прогнозування НАН України) за даними МВФ, МБРР, НБУ, Міністерства фінансів і Державної служби статистики України.

** Наведено за: International Debt Statistics МБРР і World Economic Outlook Database МВФ.

Зміни в охарактеризованих напрямках економічної політики держави в умовах, що склалися, вимагають змін у підходах до внутрішньої політики урядів та їх можливостей виконати взяті, у тому числі й попередніми урядами та парламентами, зобов'язання. Станом на 2016 р., масштаб зобов'язань більший за можливості держави та уряду, тому Україна вимушена просити зовнішньої допомоги. Як наслідок, змінюється і ставлення людей до основ політики держави, навіть у частині політичних мотивацій. Зокрема, це стосується участі у виборах та ставлення населення як до окремих політичних сил, так і до принципів державної політики щодо процедур їх реалізації із залученням широких мас та відповідною специфікою їх політичної активності.

Проведені в Інституті економіки та прогнозування НАН України дослідження на цю тему [1] свідчать, що державні інститути не можуть ефективно виконувати функції захисту населення в широкому сенсі, оскільки в Україні, на відміну від тенденцій, які існують у більшості країн світу, домінують цінності безпеки, бо люди відчувають її дефіцит. Для посилення захисту та підвищення рівня безпеки українці можуть прагнути вступати в коаліції з різними за розмірами та силою неформальними і формальними акторами — від сім'ї та сусідів до великого бізнесу (корпорацій) та центральної державної влади, яка багато в чому перебуває під контролем останнього, який свої зусилля зосередив, зокрема, на політичному контролі за перерозподілом на свою користь державних ресурсів, у тому числі і фінансових. Як наслідок, у цих умовах населення почало втрачати віру в можливість посилення свого впливу на підвищення ступеня задоволення зростаючих соціальних потреб шляхом активної участі в демократичних виборах з метою подальшої переорієнтації основ державної політики на задоволення соціальних потреб через механізми соціального перерозподілу, в тому числі й адекватної йому податкової і тарифної політики.

Свідченням відчутних змін у цьому напрямі за роки незалежності є, зокрема, динаміка участі населення у виборах Президента України, яка за період 1991—

2014 рр. знизилася майже на 24 процентних пункти (рис. 2). При цьому за вказаний період надзвичайно висока активність виборців спостерігалася всього двічі. Перший раз у 1991 р., і це було пов'язано, насамперед, з тим, що тодішній електорат, з одного боку, зберіг ментальність попередньої системи, коли участь у виборах була майже обов'язковою, отже, масовою, а з іншого — значна більшість вважала, що вибори Президента України за нових умов демократизації політичного процесу дозволять завдяки відповідній активній участі розв'язати проблеми, перш за все, у сфері споживання, які накопичила ще минула економічна система. У підсумку, незважаючи на зміни, що відбулися в політичних процесах за умов переходу до “демократії капіталістичного характеру”, істотних зрушень у рівні життя населення не тільки не відбулось, а він навіть погіршився, оскільки мав місце спад економіки. Політичні ж процеси, з огляду на схильність українців орієнтуватися на формальних і неформальних акторів, загострилися аж до масових протестів 2004 р. Це був другий сплеск відповідної активності на виборах президента у 2004 р., оскільки у населення в черговий раз сформувалася думка, що його активність у неформалізованому суспільному житті зможе докорінно змінити політичні процеси, в результаті чого до влади прийдуть політики нової генерації, які сповідуватимуть засади ліберально-демократичного спрямування і актуалізації подальшої ролі ринку, що дозволить в умовах вже нової для України системи “демократичного капіталізму” досягти відчутних зрушень. Як відомо, результат виявився не таким, на який чекала більшість населення, хоча у цей період економіка України аж до кінця 2008 р. демонструвала досить високі показники економічного зростання завдяки інституційним змінам, що відбулися, й істотному піднесенню впливу зовнішньої економічної кон'юнктури *. Проте держава як основний суспільний інститут не змогла ні гарантувати права власності, ні забезпечити умови, за яких домінуючі ринкові структури монопольного характеру не мали б привілейованого доступу до природних і державних ресурсів. У той час квазіринки багато в чому переважали державу [4]. Це означає, що квазіринкова влада, яка сформувалася тоді в Україні, була сильнішою за владу держави, і через це багато в чому порушувалися соціальні права громадян, у тому числі й тих, хто займався малим і середнім бізнесом. Корпоративні групи здійснювали політичне втручання в процеси як прийняття рішень, так і їх виконання, оскільки у Верховній Раді України багатьох скликань представники великого бізнесу, і навіть його власники, були і нині досить широко представлені **.

Після виборів президента у 2004 р. населення почало втрачати впевненість у тому, що таким шляхом можна здійснювати громадський контроль за діями держави у сфері економіки. Незважаючи на те, що протестні настрої у суспільстві значно зросли з кінця 2013 р., на виборах Президента України у 2014 р. кількість тих, хто проголосував, була найнижчою за всю історію незалежності.

Протягом 20 років (1994–2014 рр.) парламент постійно втрачав довіру людей, участь у виборах до нього знизилася більш як на 23 процентних пункти (рис. 3). У цілому довіра до існуючої політичної системи і діяльності політиків увесь час має низькі показники і дрейфує в бік нових змін.

Дослідження, виконані в Україні на тему трансформації партійної системи за результатами виборів у період 1998–2012 рр., свідчать, що існуюча виборча систе-

* Див. детально дослідження Інституту економіки та прогнозування НАН України на ці теми [2; 3].

** Див. детально [5; 6].

ма призводить до того, що розстановка сил у парламенті структурується не тільки за партійною належністю, але й за принципом підтримки або не підтримки існуючого політичного режиму. При цьому, з точки зору політичних акторів, на зміну стратегії партійного будівництва приходиться стратегія використання бюрократичних ресурсів *. За таких умов ступінь довіри електорату і електоральний вибір є нестійкими в частині можливостей змін через участь у виборах демократичним шляхом, що в разі незмінності існуючих тенденцій і надалі негативно впливатиме на активність виборчого процесу, знижуючи тим самим навіть ступінь ефективності та успішності самих демократичних процедур виборів.

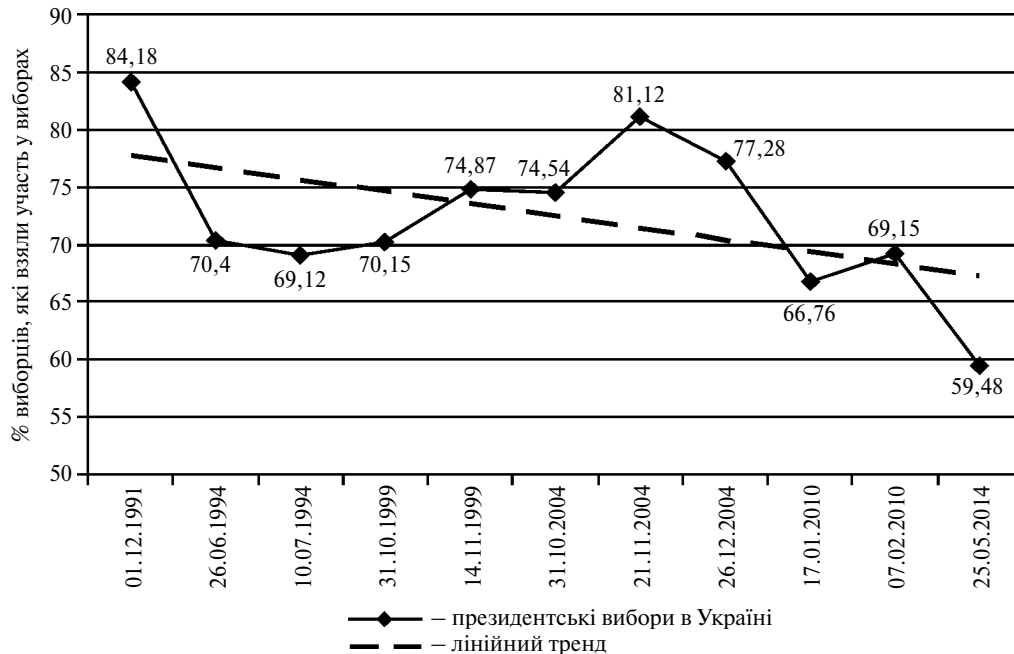


Рис. 2. Динаміка участі виборців у президентських виборах в Україні в період 1991–2014 рр.

Побудовано автором за даними Центральної виборчої комісії України та Вікіпедії за відповідні роки.

Такі процеси, що відбувалися в Україні, багато в чому є адекватними тим, які характерні для більшості європейських країн. Ідеться про те, що "...із зникненням у держави можливості збільшувати дискреційні витрати, зростає суспільна незадоволеність демократичними процедурами і провідними державними установами. Явка виборців на парламентських виборах знижувалася практично скрізь, зростає нестійкість електорального вибору..., а довіра до політиків, партій і парламенту перебуває в стані занепаду <...> членство в політичних партіях <...> зазнає краху <...> і спостерігається істотна невідповідність між демократичними процедурами і задоволенням тим, як демократія функціонує" [7, с. 11–15]. Щодо останнього зауваження, то соціологічні обстеження свідчать, що в Україні "...на перший погляд, пріоритет демократичних цінностей безсумнівний для майже половини (43%) економічно активних громадян, що нібито робить демократію загальнонаціональним вибором. Вірять у те, що за певних умов авторитарне прав-

* Див. детально: Партійна система в Україні після парламентських виборів 2012: ефективне число партій і місце в класифікації : аналіт. записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/an_-dop_Harkiv-4ca10.pdf.

ління має перевагу над демократією, значно менше опитаних (28%), решта не надає переваги тому, чи правління демократичне, чи авторитарне (28%). Однак постановка питання в економічному ракурсі докорінно змінює співвідношення відповідей. Обираючи між країною, де мало політичних свобод, але міцне економічне зростання, та країною, в якій є всі політичні свободи, але слабка економіка, більшість (61%) обирає життя в першій. Отже, з різних причин переважна більшість населення готова жертвувати свободами заради матеріального благополуччя: причини такого вибору можуть бути різні – від розчарування у демократії до думки, що останньої вже досить, і “частину” можна обміняти на добробут, не зазнавши втрат” *.

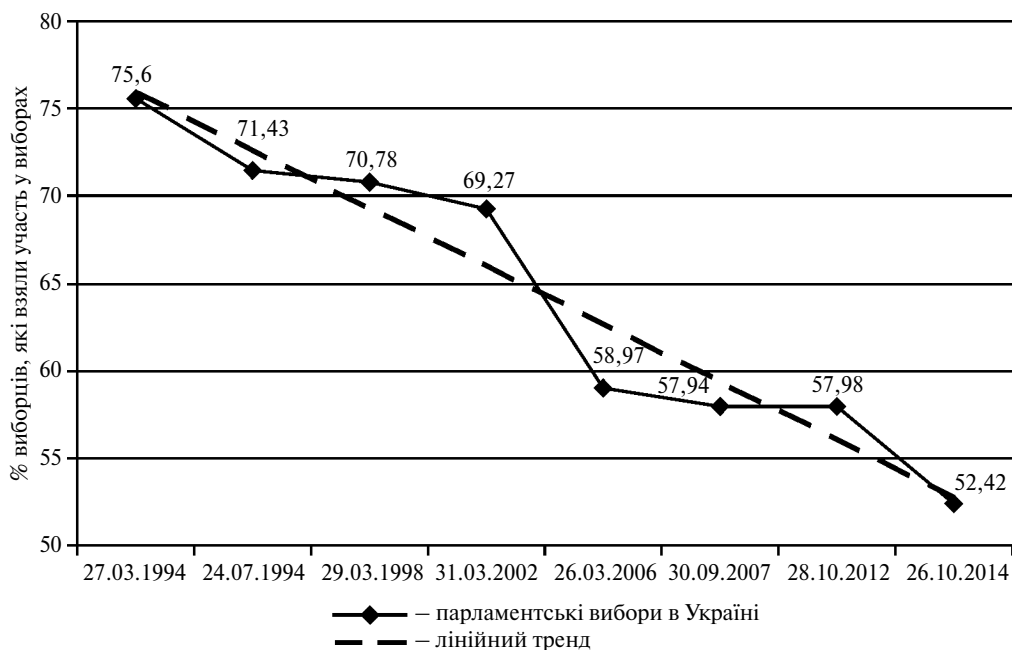


Рис. 3. Динаміка участі виборців у парламентських виборах в Україні в період 1994–2014 рр.

Побудовано автором за даними Центральної виборчої комісії України та Вікіпедії за відповідні роки.

При цьому слід мати на увазі, що можливості збільшення видатків Зведеного бюджету України в умовах проведення політики жорсткої економії та бюджетної консолідації є достатньо обмеженими, оскільки їх зростання досягло певної межі – з 28,4% ВВП у 2000 р. до 34,6% у 2015 р. Відповідно до таких тенденцій, певного рівня обмежень свого зростання досягла і питома вага так званих соціальних витрат на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення – з 12,8% ВВП у 2000 р. до 18,3% у 2015 р. Враховуючи, що Україна вимушено прийняла рішення про зростання витрат на оборону до 5% ВВП, надалі частка соціальних витрат зростати не буде з метою збільшення обсягів соціальних послуг від держави, оскільки Уряд України перебуває під тиском, з одного боку, міжнародних кредиторів, а з іншого – обставин, пов'язаних з веденням військових операцій на Сході України, тим більше, що можливості подальшого нагромадження державного боргу, як уже говорилося, не тільки досягли своєї граничної межі, а навіть перевищили боргову стійкість, що веде до

* Див. детально: Україна: від кризи до економічного зростання. План модернізації України / Федерація роботодавців України. – К., 2015. – С. 43.

збільшення частини витрат бюджету на обслуговування боргу. Таким чином, можливості уряду для зміни політичних і відповідних їм економічних та фінансових орієнтирів є досить звуженими, оскільки через обов'язкові видатки на обслуговування боргів і військові витрати за існуючих умов без досягнення економічного зростання, за нашими розрахунками — до 5% на рік, будуть нагромаджуватися проблеми у сфері споживання, а також посилюватиметься боргова залежність, що надалі знизить боргову стійкість аж до загрози нової кризи боргового характеру. Враховуючи існуючі зобов'язання держави, загострень боргового характеру в економіці та соціальній сфері слід очікувати вже у 2018 р.

Це означає, що за існуючих умов можливості перерозподілу бюджетних видатків, з урахуванням їх обов'язкової частини, на користь соціальних є не тільки обмеженими, а й, по суті, вимушено обов'язковими, оскільки без держінвестицій у ті сфери і види діяльності, якими має опікуватися держава, зокрема — в інфраструктуру, стали гальмом економічного зростання. Приклади цього вже є. Це "Укрзалізниця", яка всередині 2016 р. не впоралася з перевезеннями, що загальмувало зростання промисловості. Такі державні інвестиції мають стати елементом фіксованих (тобто обов'язкових) видатків, хоча за певних умов до цього часу вони часто розглядалися як дискреційні витрати, які, відповідно до такого підходу, скорочувалися.

Реконструктивний тип економічного розвитку вимагає суспільного і економічного прогресу та стає можливим у разі, якщо існують інституційні спроможності розв'язати суперечності в трикутнику "суспільство — держава — економіка". Останні зумовлені тим, що, з одного боку, "влада ринку" мотивована на отримання прибутків шляхом капіталізації ресурсів економіки, а з іншого — "влада колективного вибору" здебільшого мотивована на розподіл та перерозподіл все тих самих ресурсів економіки на цілі соціального забезпечення.

Нагромаджений у капіталістичному світі досвід розв'язання цієї суперечності має різні моделі. Їх характеристику і можливості використання в Україні в її реконструктивному розвитку ми проаналізуємо в подальших дослідженнях і відповідних публікаціях на цю тему. У даній же статті розглянемо той спектр проблем, що стосується вже існуючих особливостей вирішення окресленої фундаментальної проблеми взаємовідносин "влади ринку" і "влади колективного вибору", щоб з'ясувати, що саме необхідно змінити в майбутньому.

Протягом майже всіх попередніх більш як 25 років трансформацій дана суперечність в Україні розв'язувалася шляхом домінування політичного циклу в економічній політиці, коли напередодні чергових виборів — чи то парламентських, чи то президентських — влада для покращення іміджу політичних сил та їх перемоги на виборах підвищувала на угоду так званому тиску "колективного вибору" соціальні зобов'язання, обіцяючи їх виконання після перемоги. Соціалізація економічної політики в результаті ряду політичних циклів призвела до надмірних зобов'язань, коли для їх виконання протягом одного року потрібно було б витратити два, а то і більше бюджетів країни. Масштабні розриви сягнули рівня, коли в державі, навіть завдяки зовнішній допомозі, яка, до речі, також є обмеженою, виконувати весь обсяг законодавчо закріплених витрат, забезпечувати пільги, обслуговувати борги стало неможливо. За цих умов державний борг зріс до рівня, коли країні реально загрожував дефолт. Це у підсумку свідчить про безвихідь політичного циклу в економічній політиці України зразка 2000–2012 рр. Тим більше, що "хороша економічна політика не повинна бути політизованою за визначенням. Цю точку зору

не поділяють, звичайно, ті, для кого політика сутнісно необхідний інструмент для захисту від ринку, чиє безперешкодне функціонування заважає тому, що вони вважають правильним. Якщо їх не переконати прийняти погляди неокласичної економіки про суспільне життя і яким воно повинно бути як само собою зрозуміле <...> їх політичні вимоги відрізнятимуться від <...> стандартної економічної теорії. <...> Економіка, якщо вона достатньо концептуально відсторонена, може моделюватись як така, що має устремління до рівноваги, а політична економія не може, якщо тільки вона не позбавлена демократії і не керується платонівською диктатурою економістів-королів” [8, с. 365–366].

Трансформація і так звані реформи, які створювали в Україні ринкову економіку і відповідну економічну політику, мали політизований характер, який істотно відрізнявся від описаного. Вважалося, що необхідно забезпечити безперерйне функціонування саме ринку, а не якісний захист від його агресивності, за умов слабкості як державних інститутів, так й інститутів громадянського суспільства, що й мало місце в Україні. Сили ринку було максимально спрямовано на те, щоб ліквідувати наявний на той час соціалістичний спосіб виробництва і відповідну йому політичну систему, обмежити їх і, врешті-решт, позбутись як таких, щоб убезпечитися від повернення назад. Політика свободи вільного ринку (вважай – “дикого” ринку) на догоду політичній доцільності ліквідації колишньої системи досягла таких меж, які сформували надпотужний капіталістичний прошарок в економіці, що за своїм впливом сягнув масштабів, завдяки яким великий капітал дістав можливість маніпулювати політикою. Його вплив досяг меж реалізації політики на свою користь з одночасною можливістю доступу до участі в капіталізації їх прибутків і державних службовців або через прямий контроль останніми бізнесів, або через хабарі. Поряд з тим, у реальному житті відбулося й інше. Що ми маємо на увазі? Під тиском очікуваного задоволення соціальних преференцій, які сформувалися ще в минулій системі, завдяки новій – ринковій – системі, яка політично пропагувалась як така, що принесе нову якість життя населення, у влади водночас виникли бажання і з’явилися можливості з метою збереження своїх повноважень, урешті-решт, отримати додаткові ресурси, запозичені в тому числі й в рахунок очікуваних доходів від економічного зростання майбутніх періодів. При цьому завдяки запозиченням можна було частково задовольняти і соціальні вимоги населення. Проте розподіл майбутніх ресурсів на поточні вимоги не може не призвести до кризи і втрати довіри, оскільки наростає боргова залежність. Так, власне, й сталося. Економіка виявилася залежною від політики чи, скоріше, від політичної доцільності, яка передбачала руйнування попередньої політичної системи шляхом використання необмежених можливостей “дикого” (стихійного) ринку.

Стихійний ринок перехідного періоду трансформацій, успішно використаний як інструмент руйнування економічної системи минулого, крім того, був новим інструментом одночасного формування своєрідно організованого ринку. Великі державні підприємства через механічну модель приватизації – і, як правило, морально нелегітимну її реалізацію – були приватизовані. При цьому вони не тільки зберегли, а й посилили монополізований характер бізнесу, що діє за законами не цивілізованого, а монополюльно контрольованого ринку. Це підірвало і без того слабку мотивацію до роботи за законами легальної діяльності, тим самим, не дозволивши проявлятися ринковим силам за законами конкуренції. Держава, у свою чергу, з позицій політичної доцільності підтримувала такого роду реалізацію

проекту переходу до ринку, захищаючи його, допомагаючи, в тому числі з власних вигід, просувати інтереси монополій як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, одночасно даючи можливість бізнесу призначати на ключові посади в уряді своїх людей та контролювати політичні сили в парламенті. Становлення такої системи не може відбутися без кризи. Криза загострила проблеми діючого, "по-новому для нас організованого ринку монополій", а вихід з неї став необхідністю цивілізації ринкових відносин глобального характеру. Останні в даний час у світовій системі глобального капіталізму самі переживають системну кризу. Тим більше, що світ, як впливає з обміну думками на останньому Всесвітньому економічному форумі в Давосі, багато в чому є невизначеним, отже, важко прогнозувати; у ньому по-новому комбінуються інтереси глобальних сил впливу з відчутним зростанням ролі мережевих структур, активізація дії яких ставить на порядок денний проблему реформатування процесів забезпечення ефективності демократичних процедур зовсім нової якості.

В Україні держава на шляху до ринку сформувала глибоку проблему через те, що кожен з ключових гравців з боку як ринку, так і "колективного вибору", за якими стоять відповідні соціальні групи населення, орієнтований на власні інтереси. Держава допустила формування монополю організованого капіталізму і паралельно соціалізувалася за своїми зобов'язаннями, не маючи інструментів розв'язання цієї суперечності самостійно, тобто без зовнішньої допомоги, яка надаватиметься під тиском глобальних змін.

Умови, що склалися в Україні, спричинили антагоністичні відносини між працею і капіталом, які, на наше переконання, повинні змінюватися в результаті реформ, а не шляхом нових потрясінь. Відомо, що політична доцільність на угоду формуванню сил ринку мала б сприяти підвищенню продуктивності та економічному зростанню і в результаті забезпечити поліпшення якості життя. У той період цього не відбулось, але політичну систему минулого способу виробництва було успішно зруйновано силами ринку. Проте виникла нова загроза, коли надпотужний прошарок великого капіталу за рахунок своїх ресурсів дістав можливість для так званого "захоплення держави" з добре відомими негативними наслідками. Політика держави того часу ввійшла в суперечність. Без наявних механізмів прозорого контролю демократичні процедури виборів орієнтували на розширення влади ринку, чим у першу чергу скористався той, хто адміністративно контролював капітал, що дозволило соціалістичним підприємствам реформуватися в контрольовані новими власниками корпоративні структури, які одночасно подбали про свою участь у контролі політики влади в інтересах великого бізнесу. Можна стверджувати, що держава, поклавши на себе зобов'язання проводити ринкові реформи з метою ліквідувати політико-економічну систему минулого завдяки неорганізованому (стихійному) ринку, що має надзвичайного характеру руйнівні сили, і взявши безпосередню участь у цьому процесі в особі безконтрольно діючого бюрократичного апарату, який мав можливість задовольнити свої приватні інтереси, була вимушена тільки за формою соціалізувати за свій же рахунок найману працю, яка очікувала від сил і влади ринку задоволення тих самих приватних інтересів як працюючого, так і непрацюючого населення. Разом з тим рівень задоволення соціальних потреб знизився. Нова система виявилася неспроможною одночасно поєднати ці процеси, оскільки недієздатними були механізми узгодження взаємних інтересів "влади ринку" і "влади колективного вибору". Кри-

за економічного і політичного характеру була неминучою. Домінування політичного циклу в економічній політиці в черговий раз довело свою неспроможність.

На жаль, цей політичний цикл в економічній політиці – не єдиний напрям домінування політики над економікою, яке деструктивно впливає на розвиток останньої, оскільки гальмує розвиток продуктивних сил. Не менш глибокою суперечністю на шляху до забезпечення стабільності та зростання економіки і суспільства було превалювання інтересів бізнесу в політиці держави, що у підсумку призвело до “приватизації держави”, в результаті чого “влада ринку” стала переважати не тільки над “владою колективного вибору”, але й над “владою держави”. Це проявилось, насамперед, у неконтрольованому суспільством перерозподілі ресурсів країни, в тому числі й фінансових, в інтересах окремих, перш за все великих, бізнесів. У підсумку довгостроковою тенденцією в Україні стала тенденція формування нерівності, результатом якої, відповідно до дослідження Дж. Стігліца, є те, що “суспільства з високим рівнем нерівності функціонують неефективно, а їх економіки не володіють ні стабільністю, ні стійкістю” [9, р. 83]. Наслідком стало те, що Україна, як і багато інших країн з високим ступенем нерівності, ввійшла до ряду безперервних криз, які охопили економіку, інші сторони життя суспільства, політичну владу і політичні сили. Останні періодично змінювалися біля керма влади замість пошуку балансу інтересів і механізмів взаємодії між державою, ринком і суспільством. Таким чином, домінування політики і відповідних політичних трансформацій було визначальним і в цій частині. У випадку ж продовження поглиблення нерівності нам, як це демонструє досвід й інших країн, загрожують громадянські конфлікти, зростання злочинності й соціальна нестабільність.

У період, коли перед Україною реально постала проблема необхідності трансформування економіки (особливо у 1990-х роках), здавалося, що без політичної реформи здійснити це неможливо. У цьому нібито переконує практика багатьох країн, хоча успішний досвід реформ комуністичного Китаю це заперечує. Ми не станемо розвивати цей аспект дослідження, оскільки східноєвропейський досвід успішних реформ має іншу доказову базу, адже там багатопартійність суспільного життя в основному збереглась, і це реформи трансформаційного характеру. Що стосується успішного досвіду комуністичного Китаю, то відповідь можна знайти у фундаментальній праці Дж. Аррігі “Адам Сміт у Пекіні” [10]. До того ж, у Китаї, після десятиліть успішних реформ ринкового характеру під керівництвом комуністичної партії сьогодні, коли виявилася необхідність внесення істотних коректив у курс реформ, зміст яких у політичному сенсі багато в чому враховує західні концепції, зокрема рейганоміки, економіка повинна орієнтуватися на підвищення ролі ринку, отже, і на відповідні зміни у ролі держави в економіці. У Китаї новий етап реформ в умовах так званої “нової нормальності” реалізується згідно з рішеннями пленуму ЦК КПК, а їх ключовим ініціатором є Сі Цзіньпін.

У перехідний період політичне життя України досить швидко прийшло до того, що партійне будівництво почало набувати профілів так званих масових, або народних, партій *. У цих партіях, поряд з представництвом певного прошарку населення, від якого, як правило, виходить ініціатива щодо їх створення, незалежно від назви здебільшого представлені інтереси бізнесу, і в першу чергу – великого, який складає організаційне ядро будь-якої партії. У нього входять формальні та неформальні представники з мас населення, які мають, крім іншого, ще й певну

* Див. детальніше [11].

регіональну ідентичність. Як показала практика, це є далеко не кращим досвідом партійного будівництва і його впливу на економіку.

Особливо слід зазначити, що партії, які реально впливають на політику влади в країні, сьогодні фактично не мають у своїй основі істотних відмінностей. Вони виступають за парламентаризм, хоча своєю діяльністю неодноразово доводили до руйнування парламентаризму і демократії, тому довіра до партій у країні була і є практично завжди дуже низькою. За підсумком моніторингу соціальних змін Інституту соціології НАН України, питома вага тих, хто довіряв повністю або переважно політичним партіям за весь період спостережень з 1996 по 2015 р., не перевищувала 10%, тоді як кількість тих, хто зовсім або переважно не довіряв політичним партіям, — 60–74%*.

Попри те, що в суспільстві є маса прихильників як соціалізму, так і капіталізму, в партійних програмах погляди на необхідність розвитку ринкових відносин не заперечуються; до них додається ще й масове декларування партіями боротьби за соціальний захист населення, що посилює патерналістські настрої в суспільстві. Все це стало азбукою реформ і пошуку нового співвідношення політичного будівництва в Україні, сформованих політикою лібералізації як економіки, так і суспільного життя, що реалізовувалася державою від самого початку змін як "модернізаційний проєкт". Роль партій на той час була мінімальною, на зміст і характер реформ впливали, скоріше, рухи та зовнішньополітичні фактори. Ця проблема ускладнюється тим, що її розв'язання вимагає не просто перерозподілу (як хоче більшість) влади між інститутами, які репрезентують державу, ринок, суспільство в цілому, а — у зв'язку із зміною за роки реформ суспільних цінностей і пріоритетів — трансформації саме цих інститутів, орієнтованої на досягнення нового консенсусу, в тому числі й політичного. Наявність таких суперечностей у суспільстві призводить до того, що неодноразові спроби реалізувати в Україні виважену політичну реформу, яка б відповідала викликам і завданням початку XXI ст., залишаються надзвичайно актуальними, адже в протилежному випадку політична криза триватиме. Настрої населення через постійне зниження рівня життя істотно змінюють політичну орієнтацію, зокрема, і в такому важливому в політичному відношенні питанні, як демократичні свободи. Люди, не отримавши реальних доказів свого впливу на процеси перерозподілу видатків держави з метою задоволення дедалі зростаючих соціальних потреб і розчарувавшись у можливості розв'язання проблем шляхом вуличних конфліктів 2004 р., відреагували зниженням активності як на президентських, так і на парламентських виборах 2014 р. Через загострення нерівності як в якості життя, так і в доступі до ресурсів, а також обмежену можливість вплинути на це, беручи участь у виборах, населення, як було охарактеризовано вище, відчутно знизило свою явку на них.

Причина полягає в тому, що трансформаційні зміни в економіці України за роки незалежності засвідчили, що українська економіка не змогла відновити рівень ВВП 1990 р., рухаючись при цьому шляхом деіндустріалізації та істотного зниження рівня життя населення. Проте наприкінці 2005 р. Україна була офіційно визнана ЄС та у 2006 р. США країною з ринковою економікою. Це один з найвагоміших здобутків України, оскільки на початку трансформаційних змін, які відбувалися на фоні одержавленої економіки, більшість і населення, і еліти не мала

* Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. — К. : Інститут соціології НАН України, 2015. — С. 547.

уявлення про сутність такої сучасної форми її функціонування, як ринкова, в якій домінуючу роль інституційного характеру відіграє приватна власність. Таким чином, результат політичних трансформацій нібито позитивний, але економічні наслідки для більшості населення є негативними. Це ще одна з суперечностей між політикою і економікою, в основі якої, на нашу думку, лежать насамперед зміст і наслідки формування основоположного інституту приватної власності в економіці України, необхідного для успішного функціонування ринку.

За всі роки незалежності приватизація в Україні проходила і проходить у надзвичайно суперечливих умовах. Ще на початку 1990-х років понад 50% респондентів схвалювали розвиток приватного підприємництва, і сьогодні, навіть незважаючи на періодичні кризи, таких людей понад 60%. Тих же, хто не схвалював цього виду діяльності, за всі роки трансформацій було всього трохи більш як 14%. Переважне визнання українським суспільством доцільності організації бізнесу на засадах приватного підприємництва – це добре. Але, як відомо, воно не може успішно функціонувати без інституту приватної власності у своїй основі та судової системи її захисту. А що відбувалося на цьому “фронті подій”, пов’язаних з формуванням нової системи економічних і суспільних відносин шляхом приватизації як основної структурної реформи в українських реаліях?

На початку 1990-х років формування приватної власності в Україні шляхом приватизації підприємств, у тому числі великих, викликало негативне ставлення майже 32% респондентів, а напередодні нашого 25-річного ювілею таких людей було вже майже 55%. Практично удвічі зросла і кількість тих, хто негативно ставиться до приватизації навіть малих підприємств. Що ж стосується передання в приватну власність землі, то число тих, хто не підтримує приватизацію землі, зросло майже у 4 рази і, станом на 2015 р., досягло понад 53%, а кількість тих, хто позитивно ставиться до цього, різко знизилась. Якщо на початок 1990-х років таких було майже 65%, то у 2015 р. – вже втричі менше. У цілому це говорить про наявність глибокої суперечності в українському суспільстві між, з одного боку, функціонуванням ринкової економіки на засадах приватного підприємництва, а з іншого – формуванням інститутів приватної власності в результаті здійснюваної державою приватизації. Довіра до державних інститутів у всі роки трансформаційних змін перебуває на рівні, що не перевищує 20%, тоді як, за результатами моніторингові Інституту соціології НАН України, що ведуться з 1992 р., переважно або повністю їм не довіряють понад 50% респондентів. У цьому контексті слід зазначити, що ще на початку 2006 р. Міністерство торгівлі США, визнаючи ринковий статус української економіки, виокремило п’ять його складових. Зокрема, вважалося, що в Україні відбулася структурна реформа власності і право приватної власності є непорушним. Але, як бачимо, реформа власності на засадах приватизації суспільством не визнається і багато в чому не визнається на легітимному рівні, в тому числі морального характеру. Це дає суспільству підстави сумніватися в доцільності дотримання в існуючій формі прав власності шляхом приватизації. А це вже привід для нестабільності бізнесу, особливо, якщо врахувати, що в результаті цих реформ склався надвисокий (один з найвищих у світі) рівень монопольного контролю власності. Зрозуміло, що це негативно позначається на змісті й стані структурних реформ в Україні і за іншими напрямками. За існуючих умов у суспільстві і державі є всі підстави для нестабільності, в тому числі політичної, і, як наслідок, щодо захисту прав власності. Таким чином, підриваються мотиви для

інвестування в економіку і нагромадження власності через її капіталізацію, що є природним для ринкової економіки. У практичній діяльності вони просто відходять на задній план. Саме тому окреслена суперечність не могла не позначитися на динаміці капіталовкладень, що вело і веде до збільшення зносу виробничих фондів, падіння конкурентоспроможності, руйнування інфраструктури і відсутності можливостей для прискорення економічного зростання.

Серед сучасних основоположних ознак ринкової економіки важливими є самостійність і свобода розвитку ринкового середовища. Саме вони формально визнані як такі, що повинні мати місце в економіці України в результаті нового етапу структурних реформ, спрямованих на розширення "влади ринку" в тому числі й на ті сфери, які раніше контролювалися державою (до речі, не тільки в Україні, а й у багатьох європейських країнах). Слід мати на увазі, що останні за більш як чверть століття провели відповідні зміни щодо розширення "влади ринку". З огляду на політичні та економічні угоди України з ЄС, які були підписані у 2014 р. і в повному обсягу почали виконуватися з 2016 р., Україні теж необхідно реалізувати відповідні зміни політичного та економічного характеру, в результаті яких мають бути здійснені реформи на користь ринку.

Разом з тим соціологічні дослідження розвитку економічної ситуації в країні свідчать, що, згідно з сучасною орієнтацією в суспільстві, станом на 2015 р. майже 75% респондентів налаштовані, якщо не на повернення до планової економіки на основі повного державного обліку і контролю (понад 26%), то на поєднання державного управління і ринкових методів (майже 49%), і тільки 9% опитаних вважають, що треба мінімізувати участь держави. У свою чергу, це говорить про відсутність консенсусу в питаннях подальшого розширення "влади ринку". Водночас рівень довіри до державних інститутів, які й надалі мають відігравати провідну роль, є занадто низьким на фоні політичних криз, які періодично виникають. Отже, перед Україною постає завдання надзвичайної складності: необхідність подальших структурних реформ як задля подолання інституційних ризиків трансформації власності, так і задля досягнення, з огляду на динамічні процеси глобалізації, інклюзивності* в майбутньому розвитку України в суспільному та економічному відношеннях. Українська економіка за незалежності хаотично і циклічно коливалася навколо довгострокового тренду і на даний час зростає значно нижче за нього, що може сформувати його нове значення на більш низькому тренді.

Основою для цього повинна стати апробована суспільством концепція реформування політичної системи, яка враховує взаємовідносини її суб'єктів та функцій у реаліях майбутнього. Це дозволяє розвиватись інститутам громадянського суспільства у взаємодії з інститутами влади, активізувати роль засобів масової інформації замість посилення їх політичної або бізнес-залежності, що забезпечить відповідні процеси інтеграції політичної системи України в європейську і світові політичні структури. На найбільшу увагу економістів і політологів заслуговують питання щодо того, які зміни можуть статись у державі, суспільстві й особливо економіці, адже саме тут значною мірою відбуваються зіткнення і взаємовплив

* Інклюзивний розвиток — це розвиток економіки, який передбачає залучення всіх суб'єктів до процесу економічного розвитку на основі поєднання стійких темпів економічного зростання з підвищенням рівня життя людей та важливих для цього факторів, коли всі групи населення сприяють створенню можливостей, беруть участь у розподілі вигід від розвитку і прийнятті рішень, що відповідає ідеології лібералізації та політики демократичного капіталізму згідно з теоретичним розподілом повноважень, намірами і діями основоположних суб'єктів у моделях функціонування демократичного капіталізму.

інтересів, через що держава прагне в умовах, що склалися, проводити політику жорсткої економії, посилювати “владу ринку” і розвивати бізнес.

Зниження ролі держави в реалізації економічних функцій відбувається шляхом скорочення масштабів перерозподілу ВВП. Проте при цьому повинна посилюватися її історична роль як гаранта соціальної стабільності. Першочергове завдання держави – захистити суспільство від хвилі насильства і злочинності, маскультури, забезпечити необхідну допомогу найбільш нужденним, зберегти ідентичність народу перед загрозою глобальної експансії як в економічному, так і в суспільному житті. Отже, потрібно знайти оптимальне співвідношення між соціалізацією держави та одержавленням суспільства.

Ідея зміцнення держави в Україні домінує в настроях суспільства, що зумовлено її минулим, проте для цілей економічного розвитку реконструктивного типу потрібна держава майбутнього, яка діятиме прозоро, ефективно, цілеспрямовано в інтересах усього суспільства. У реальності результат виявився іншим – більшість населення зазнала втрат від зміни економічної моделі внаслідок посилення впливу ринку. За підсумками 2016 р., вже майже 60% сімей потребуватимуть соціальних дотацій та підтримки з боку держави. Чому так сталося у нас, адже стартові умови нам дісталися не найгірші серед постсоціалістичних республік колишнього СРСР? Чому саме наша економіка демонструє найбільший спад, а рівня 1990 р. нам так і не вдалося досягти? Навіть якщо зважати на фінансово-економічні кризи, а також військові дії на Сході країни, розпочинали ми свій новий шлях далеко не так, як, наприклад, Німеччина у 1945 р. – з повної руїни. Але за 25 років вона, як і Японія, а пізніше і Південна Корея, не пройшла, а пролетіла шлях до ефективного зростання, чого Україні до цього часу так і не вдалося зробити.

Наше суспільство у більшості своїй було і є орієнтованим на необхідність і можливість змін, зберігаючи оптимістичні надії на майбутнє. Ми бажали змін, але, як виявилось, часто не тих, які змінюють лад завдяки зрушенням у суспільній свідомості, а тільки тих, що відбуваються шляхом механічного перенесення відносин приватної власності (читай – приватизації). При цьому ми не розуміємо і не приймаємо їх цілком. Проведені в НАН України соціологічні дослідження свідчать, що навіть після 25 років трансформаційних змін суспільна думка орієнтована на те, що мали б існувати, з одного боку, приватна власність, а з іншого – державні стандарти соціальної забезпеченості масштабів попередньої економічної та політичної системи, тобто ті, за досягнення і забезпечення яких відповідає виключно держава, як це було свого часу в одержавленій економіці. Саме тому всі вади приватної підприємницької діяльності списувалися на державу – а вона від цього і не відмовлялася, дедалі більше набуваючи статусу “одержавленої економіки”, але вже іншого змісту. Згідно з ним, з одного боку, держава стала співорганізатором і співучасником збагачення великого бізнесу, а з іншого – масовості набула корупція в середовищі державних службовців, що звело демократичні процеси виборів до формальних змін груп контролю над ресурсами країни. Це – ще одна ключова особливість внутрішньої політики: як змінювати стан справ в економіці не на краще, а на гірше, загострюючи політичну і економічну кризу.

За існуючих умов на час проведення в Україні у 2015–2016 рр. політики бюджетної консолідації шляхом регуляторної та розподільної лібералізації урядом, як уже було неодноразово доведено досвідом інших країн, зокрема членів ОЕСР, як правило, вдавалося позбавитися відповідальності саме завдяки лібералізації су-

спільних послуг на користь ринку, але це веде до поглиблення нерівності, а "...зростаюча нерівність породжує політичну апатію та незадоволеність" [12, с. 254]. Відповідно А. Шефар у своїй праці далі пише, що "нерівність не тільки знижує явку виборців, але й робить склад голосуючих соціально нерівномірним <...> існування нерівності підриває віру громадян в демократичні інститути" [12, с. 258, 259]. Власне, в українській практиці політичного і економічного життя населення саме, з окреслених причин, орієнтується, згідно з опитуваннями, на необхідність піднесення рівня життя шляхом поступок у частині своїх свобод.

На нашу думку, це є і надалі може мати місце в Україні, оскільки нині ми здійснюємо політику саме такого характеру, але, на відміну від європейських держав, у нас це матиме більш глибокі наслідки, адже там посилення нерівності відбувалося поступово і в значно багатших країнах, що дозволяло надавати бідному населенню компенсації через відповідні трансфери. В Україні ж, як у країні, що є однією з найбідніших в Європі, здійснити це буде досить важко. Це, з одного боку, призводитиме до запозичень, посилення боргового тягаря і формування значної кількості людей, які маргіналізуватимуться, дедалі більше втрачаючи надію на те, що їх участь у виборчому процесі дозволить розв'язати проблеми їх зростаючої бідності, а з іншого — породжуватиме не тільки зниження довіри громадян до демократичних інститутів, перерозподіл виборців до табору тих, хто зацікавлений у підтримці великого бізнесу, який добивається успіху шляхом впливу на політику держави на свою користь. До того ж наявність таких тенденцій формуватиме базу для політичних сил, які використовуватимуть масове невдоволення спадним рівнем життя, особливо тих, хто готовий до протестів як з політичними, так і з економічними вимогами.

Проведені в Інституті економіки та прогнозування НАН України дослідження динаміки чинників та прогнозів протестів з економічними вимогами у 2016 р. показали, що, починаючи з 2011 р., кількість зареєстрованих протестів такого роду збільшилась у 2015 р. щонайменше у 2 рази; порівняно з 2012 р. щорічна кількість зафіксованих протестів зросла в 1,5 раза, хоча структура протестів у часі змінилась, особливо після 2014 р. Конвенційні протести переважають, але їх частка знизилася, натомість істотно (майже до 18% у 2015 р.) зросла частка насильницьких протестів. Слід також додати, що чим більше людей оцінюють своє матеріальне становище як нижче від середнього, тим більшою є кількість протестів. Це означає, що очікуване поглиблення нерівності в умовах подальшої реалізації політики жорсткої економії та підвищення впливу сил ринку при збереженні їх контролю чи тиску на "силу держави", зростання рівня задоволення соціальних потреб населення ринково орієнтованим методом у традиційних сферах, де домінувала держава (освіта, охорона здоров'я тощо), в разі відсутності успіхів у відновленні економічного зростання (оскільки світова економічна модель також має проблеми з цим) можуть, з одного боку, підвищити рівень протестів збіднілого населення, а з іншого — збільшити невдоволення тим, як у країні працюють демократичні інститути. Як наслідок, це формуватиме базу для нових політичних сил певного характеру. Ми не можемо не враховувати, що у світі існує і така думка: "Щоб неолібералізм міг вижити, демократія має вмерти" [13, с. 21].

У триаді "суспільство — держава — економіка" саме суспільство (насамперед через свою еліту) шляхом так званих виборів і вибору технологій перемоги на них віддало перевагу тому шляху, який ми нині маємо, — корумпованій та зовсім не-

ефективній моделі економіки, а не підвищенню продуктивності праці, що мало б превалювати в економічних і суспільних відносинах, але мотивація до якого не стала всеохоплюючою, оскільки патерналістські настрої залишаються досить високими.

Наявна глобальна інтеграція в економічному просторі домінує на засадах конкурентоспроможності виробництв і в підсумку відповідного вмонтування в глобальні ланцюжки створення доданої вартості. Українську ж економіку із зовнішнім світом пов'язує торгівля сировиною та продукцією первинної переробки, ціни на які на світових ринках через порівняно низьку додану вартість істотно коливаються. Отже, в разі їх підвищення ми "святкуємо" успіх як політичних, так і економічних реформ, а у випадку спаду – маємо періодичні кризи, девальвацію гривні та багато чого іншого, що кожного разу посилює нашу залежність від зовнішньої фінансової підтримки, дедалі більше занурює нас у борги і робить залежними від домінуючого зовнішнього впливу кредиторів. Останні можуть монополювати впливати на стан справ з державними зобов'язаннями – на протигагу демократичному впливу населення, яке голосує, але не може протистояти політиці уряду, вимушеного, всупереч політичним мотивам людей, віддати перевагу зовнішнім кредиторам. Таким чином, політика прийняття рішень урядом є незахищеною від зовнішнього політичного тиску. Крім того, досить часто вона не захищена і від внутрішнього тиску виборців, здійснюваного опозиційними партіями в парламенті. Виникає суперечність між демократією виборів усередині країни і зовнішнім тиском, тобто владою глобального фінансового ринку. Домінування зовнішнього над внутрішнім звужує економічні основи політики демократії у внутрішній економічній політиці й якщо не поглиблює протистояння, то формує розчарування в останній.

Висновки

Результатом 25 років реформ (серед яких були як позитивні, так і негативні) став домінуючий вплив політичних рішень у сфері економіки, метою яких були руйнування, недопущення реставрації політичної та економічної системи минулого шляхом використання надпотужних сил ринку, забезпечення свободи їх діяльності у внутрішній та зовнішній торгівлі, ціноутворенні, приватизації, фінансовій сфері, через нелегітимне привласнення чужого майна тощо. Внаслідок такого ринкового фундаменталізму стара система "вмерла" і сформувалася політико-економічна основа капіталістичного способу виробництва з великим капіталом, який домінує в багатьох сферах економіки та політики, і не досить масовим дрібнокапіталістичним прошарком. Останній, до того ж, перебуває під монополюючим тиском великих компаній, отже, змушений підкорятись особливим адміністративним і корпоративним вимогам з боку "державної демократії". Саме це зумовило масову підтримку ними протестів 2004 р. і особливо 2014 р. У суспільстві виникла ідеологія вседозволеності, так званого "вільного" ринку, який себе дискредитував. Це значно ускладнює новий етап реформ, особливо з огляду на те, що, виходячи з глобальних тенденцій, він орієнтований на посилення впливу "сил ринку".

У подальшому автор викладе свою точку зору на те, в якому саме напрямі мають здійснюватися політичні та економічні трансформації на шляху розвитку реконструктивного типу. На нашу думку, саме такий шлях змін слід реалізовувати, оскільки на початку трансформацій українському народові була "продана" мрія разом з вірою у всемогутність ринку для економічного процвітання, яку він (народ) нібито не зміг здійснити. Причина ж виявилася достатньо банальною. Ми

формували ринок за ідеологією ринкового фундаменталізму, що підірвало віру в "силу ринку", саме тому ми вважаємо, що Україні потрібен реконструктивний тип розвитку як новий проект, у результаті реалізації якого будуть подолані існуючі негаразди і в суспільстві, і в державі, і, що особливо важливо, в економіці.

Список використаної літератури

1. *Titar I.O.* Прояви характеристики громадянського суспільства, корпоративізму і клієнтелізму серед українських працівників державного і приватного секторів економіки : науково-аналіт. доповідна записка Інституту економіки та прогнозування НАН України. — К., 2016. — 16 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukr-socium.org.ua/e-publikacyi/e-public.htm>.
2. *Кораблін С.О.* Модель "відстаючого зростання", економічні фактори та наслідки для України // Економіка і прогнозування. — 2016. — № 2. — С. 74–85.
3. *Пустовойт О.В.* Українська економіка: хаотичні та циклічні коливання навколо довгострокового тренду зростання // Економіка і прогнозування. — 2016. — № 2. — С. 86–109.
4. *Гець В.М.* Подолання квазіринковості — шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання // Економіка України. — 2015. — № 6. — С. 4–17.
5. Великий український капітал: взаємовідносини з владою і суспільством ; [за ред. О.Й. Пасхавера, Л.Т. Верховодової, К.М. Агеевої] / Центр економічного розвитку. — К. : Дух і літера, 2007. — 130 с.
6. *Головко В.* Українські фінансово-промислові групи в модернізаційних процесах 1991–2007. — К. : Інститут історії України НАНУ, 2012. — 416 с.
7. Політика в епоху жорсткої економії ; [под ред. А. Шефара, В. Штрика]. — М. : Издательский дом Высшей школы экономики, 2015. — 392 с.
8. *Штрик В.* Кризис в контексте: демократический капитализм и его противоречия / Політика в епоху жорсткої економії ; [под ред. А. Шефара, В. Штрика]. — М. : Издательский дом Высшей школы экономики, 2015. — С. 358–392.
9. *Stiglitz J.* The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. — N.Y. : W.W. Norton & Co, 2012. — 560 p.
10. *Арриги Дж.* Адам Смит в Пекине: Что получил в наследство XXI век ; [пер. с англ. Т. Менской]. — М. : Институт общественного проектирования, 2009. — 456 с.
11. Консервативные и либеральные партии западноевропейских стран ; [кол. авторов]. — М. : Институт информации по общественным наукам РАН, 2007. — 220 с.
12. *Шефар А.* Либерализация, неравенство и неудовлетворенность демократией / Політика в епоху жорсткої економії ; [под ред. А. Шефара, В. Штрика]. — М. : Издательский дом Высшей школы экономики, 2015. — С. 234–268.
13. *Мейсон П.* Посткапитализм. Путеводитель по нашему будущему. — М. : Ад Маргинем Пресс, 2016. — 416 с.

References

1. *Titar I.O.* *Proyavy Kharakterystyky Gromadyans'kogo Suspil'stva, Korporatyvizmu i Klientelizmu sered Ukrains'kykh Pratsivnykiv Derzhavnogo i Pryvatnogo Sektoriv Ekonomiky* [Manifestations of a Characteristics of the Public Society, Corporativism, and Clientilism among Ukrainian Employees of the State and Private Sectors of the Economy]. Kyiv, Inst. for Economics and Forecast. of the NASU, 2016, available at: <http://www.ukr-socium.org.ua/e-publikacyi/e-public.htm> [in Ukrainian].

-
2. Korablin S.O. *Model' "vidstayuchogo zrostannya", ekonomichni faktory ta naslidky dlya Ukrainy* [The model of "delayed growth", economic factors and consequences for Ukraine]. *Ekon. i Prognoz. – Econ. and Forecast.*, 2016, No. 2, pp. 74–85 [in Ukrainian].
 3. Pustovoit O.V. *Ukrains'ka ekonomika: khaotychni ta tsyklichni kolyvannya navkolo dovgostrukovogo trendu zrostannya* [Ukrainian economy: chaotic and cyclic oscillations near the long-term trend of growth]. *Ekon. i Prognoz. – Econ. and Forecast.*, 2016, No. 2, pp. 86–109 [in Ukrainian].
 4. Heyets V.M. *Podolannya kvazirynekovosti – shlyakh do investytsiino orientovanoi modeli ekonomichnogo zrostannya* [Overcoming the quasimarketness – a way to the investment-oriented model of economic growth]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 6, pp. 4–17 [in Ukrainian].
 5. *Velykyi Ukrains'kyi Kapital: Vzaemovidnosyny z Vladoyu i Suspil'stvom, za red. O.I. Paskhavera, L.T. Verkhovodovoi, K.M. Ageevoi* [The Large Ukrainian Capital: Interrelations with Power and Society], edited by O.I. Paskhaver, L.T. Verkhovodova, K.M. Ageeva. Kyiv, Dukh i Litera, 2007 [in Ukrainian].
 6. Golovko V. *Ukrains'ki Finansovo-Promyslovi Grupy v Modernizatsiinykh Protsesakh 1991–2007* [Ukrainian Financial-Industrial Groups in Modernization Processes 1991–2007]. Kyiv, Inst. of History of Ukraine, NASU, 2012 [in Ukrainian].
 7. *Politika v Epokhu Zhestkoi Ekonomii, pod red. A. Shefara, V. Shtrika* [Politics in the Age of Austerity], edited by A. Schäfer, W. Streeck. Moscow, Higher School of Economics, 2015 [in Russian].
 8. Streeck W. *Krizis v kontekste: demokraticheskii kapitalizm i ego protivorechiya, v: Politika v Epokhu Zhestkoi Ekonomii, pod red. A. Shefara, V. Shtrika* [The crisis in context: democratic capitalism and its contradictions, in: Politics in the Age of Austerity], edited by A. Schäfer, W. Streeck. Moscow, Higher School of Economics, 2015, pp. 358–392 [in Russian].
 9. Stiglitz J. *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. N.Y., W.W. Norton & Co, 2012, 560 p.
 10. Arrighi J. *Adam Smit v Pekine: Chto Poluchil v Nasledstvo XXI Vek* [Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century]. Moscow, Inst. of Public Design, 2009 [in Russian].
 11. *Konservativnye i Liberal'nye Partii Zapadnoevropeiskikh Stran* [Conservative and Liberal Parties of West European Countries]. Moscow, Inst. Inform. on Public Sci., RAS, 2007 [in Russian].
 12. Schäfer A. *Liberalizatsiya, neravenstvo i neudovletvorennost' demokratiei, v: Politika v Epokhu Zhestkoi Ekonomii, pod red. A. Shefara, V. Shtrika* [Liberalization, inequality and democracy's discontent, in: Politics in the Age of Austerity], edited by A. Schäfer, W. Streeck. Moscow, Higher School of Economics, 2015, pp. 234–268 [in Russian].
 13. Mason P. *Postkapitalizm. Putevoditel' po Nashemu Budushchemu* [PostCapitalism. A Guide to Our Future]. Moscow, Ad Marginem Press, 2016 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 18 жовтня 2016 р.
